

Gabriela Violeta Adam¹

Academia Română

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, România

© <https://orcid.org/0009-0004-3223-6648>

FLEXIUNEA VERBALĂ A GRAIURILOR ROMÂNEȘTI DINTRE MORAVA, DUNĂRE ȘI TIMOC

Studiul de față analizează particularitățile flexiunii verbale pe baza materialului dialectal înregistrat în anchetele lingvistice directe (2004–2007) realizate pentru *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*.

Sistemul verbal al graiurilor românești dintre Morava, Dunăre și Timoc relevă o serie de particularități morfonologice și morfologice comune graiurilor dacoromânei vorbite la nord de Dunăre printr-o serie de trăsături care vizează schimbarea de conjugare, conservarea formelor iotacizate (pentru un număr restrâns de verbe), deplasarea accentului de pe radical pe flectiv la pers. 1 și a 2-a plural la verbele de conjugarea a III-a, neutralizarea opoziției de număr a verbelor de conjugarea I și a III-a, unde pers. 3 = pers. 6 etc.

Morfosintaxa verbală cunoaște în graiul românilor timoceni² și o serie de fenomene specifice, care dezvăluie, pe de-o parte, conservarea unor particularități arhaice, comune graiurilor din Banat și Oltenia (aria conservatoare a imperativului prohibitiv sau a perfectului simplu, deplasarea desinențelor dinspre forma verbală spre auxiliar, extinderea sufixului gramatical *-se-* dinspre mai-mult-ca-perfect spre alte timpuri ale modului indicativ etc.), iar, pe de altă parte, ne dezvăluie tendința de uniformizare și simplificare a sistemului flexiunii verbale (tendința marcantă de substituere a unor timpuri/moduri verbale cu alte forme verbale echivalente funcțional: imperfectul este înlocuit constant de forme ale perfectului compus sau perfect simplu; gerunziul este mai puțin folosit/cunoscut în favoarea unor subordonate introduse prin relatemele *că, până, când* etc.) sub influența limbii oficiale.

Cuvinte-cheie: verb, flexiune verbală, graiuri, afixe verbale, desinențe

¹ gabriela.adam@acad-cj.ro, gabrielavadam@gmail.com

² Consiliul Național al Vlahilor a adoptat oficial o altă terminologie atât pentru denumirea limbii, cât și pentru etnie. În articolul de față, am adoptat terminologia folosită în studiile publicate în România, *românii timoceni* fiind vlahii care locuiesc în estul Serbiei.

Lucrarea de față valorifică material dialectal cules în perioada 2004–2007, pentru anchetele lingvistice directe din 64 de puncte cartografice. Materialul este excerptat din vol. I și IV al ALR–MDT și din chestiunile care vor fi publicate în vol. VI al seriei, destinat verbului. Particularitățile morfologice semnalate ilustrează graiul unui subiect dintr-un anumit punct de anchetă, în momentul interogării și, de aceea, nu excludem posibilitatea existenței altor forme sau structuri verbale.

Observațiile asupra flexiunii verbale privesc o serie de fenomene generale și specifice care contribuie la caracterizarea acestor graiuri și la evidențierea aceluși continuum lingvistic al comunităților latinofone aflate la nord și la sud de Dunăre.

1. Conjugări

Schimbările de conjugare sunt o tendință cunoscută în graiurile dacoromâne, fenomenul fiind atestat încă din limba română veche (Densusianu, 1961, p. 126).

1.1. O serie bogată de verbe de conjugarea a IV-a sunt atestate cu forme specifice conjugării I: *nu tușa* (imper. neg. 2, vol. I, h. 67); *aș știa* (cond. prez. 1, vol. VI, h. 652); *oi răgușa* (viit. 1, vol. I, h. 75); *aș fi tușat* (cond. perf. 1, vol. VI, chest. 99/201); *nu te grăbia* (imper. neg. 2, vol. I, h. 137); *nu măi cosa* (imper. neg. 2, vol. IV, h. 449); *a roiat* (perf. c. 3, vol. IV, h. 530); *pră gard s-a urzat* (perf. c. 3, vol. IV, h. 540).

1.2. De la conjugarea a III-a s-au înregistrat treceri la conj. I: *aș/raș cusa* (cond. prez. 1, vol. VI, h. 724); *nu măi cusa* (imper. neg. 2, vol. VI, MN chest. 998/1786).

1.3. De la conjugarea I la conj. a IV-a: *sughițim* (ind. prez. 4, vol. I, h. 68); *suspinești* (ind. prez. 2, vol. I, h. 113).

1.4. Pentru verbul *a miroși* se întrebuintează numai formele de conjugarea I: *a mirosa*, *a amirosa*, *a mirusa* (vol. VI, h. 659).

2. Diateza

Menținerea fluctuației dintre reflexiv și activ, fenomen semnalat încă din limba veche, apare și în graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc: *grăbesc* ‘mă grăbesc’ (vol. I, h. 136), (inima) *se bate* ‘(inima) bate’ (vol. I, pl. II MN), (albinele) *năpustesc*, *să duc la altă casă* ‘se năpustesc’ (vol. IV, h. 530), *ne șopotim* ‘șopotim’ (vol. I, h. 64), *străpedesc dinții de boboloașe* ‘se strepezesc’ (vol. IV, h. 491), *tund*, *rătund* ‘mă tund, mă rătund’ (vol. I, h. 16), *mă vom*³ ‘vomez’ (vol. I, h. 58).

3. Aspectul

O particularitate distinctivă a graiurilor de tip bănățean este dată de prezența unor elemente specifice pentru exprimarea aspectului verbal (Petrovici

³ Forma *mă vom* se regăsește într-o arie restrânsă și în sud-vestul Banatului. Vezi NALR–Banat I, h. 148.

1935; Coteanu 1961; Clopoșel 1964; Beltechi 1975, Petrović Rignault 2008b). Prefixele *do-*, *pro-*, *ză-*, ce formează o arie în sudul Banatului, sunt ocurente în graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc, ele atestând contactele lingvistice de-a lungul timpului între graiurile bănățene și cele sârbocroate:

- prefixul *do-* „se atașează verbelor terminative și durative” (Beltechi, 1975, p. 175; Petrović-Rignault, 2008b, p. 263), conferind acțiunii un caracter finit sau durativ: *acuma nu dovăd bine* (vol. VI, h. 645); *acuș nu doaud* (vol. VI, h. 658); *a domurit* (vol. VI, h. 676, h. 677), *am dosăpat* (vol. VI, h. 721); *omu nu dogeame* (vol. VI, h. 701); *am doțăsut* (vol. VI, MN, chest. 864/1270); *dosparge* (vol. VI, h. 721); *a doalbit pră cap* (vol. I, h. 15); *mă doudinesc, iar apoi lucru* (vol. IV, h. 460); se *dostrică de tot* (vol. VI, h. 744); *îl dotai* (vol. VI, h. 721);

- prefixul *pro-* (cu variantele *pră-*, *pre-*) indică iterativitatea, reluarea acțiunii fie în aceleași circumstanțe, fie în circumstanțe diferite (Beltechi, 1975, p. 181): *s-a proapucat să bea* (vol. VI, MN chest. 365/580); *proprășesc* (porumbul) (vol. IV, h. 422); (țuica) *se profrige*; (țuica tare) *o profrigi, să proface*; *s-a procopt*; *ai profript-o*; *am profript-o*; (rachiul) *îl procoase tare*; (rachiul) *l-a procopt*; (prepecenița) *o prococi*; (rachiul) *l-am prefăcut*; *îl prefacem*; (rachia) *o profaci* (vol. IV, h. 422); *prorusucești* (firul) (vol. IV, h. 538); *proar*; *îl proseamăn*; *proarăm de semănat* (vol. IV, MN pl. I); *se propoartă* „merge dintr-o parte în alta” (vol. VI, h. 689); *prosăp, prăsăp* (vol. IV, h. 422); *presădești răsad* (vol. IV, h. 468); *răsadu îl prosădești* (vol. IV, h. 468);

- prefixul *ză-*, cu valoare incoativă, este ocurent pe lângă verbul *a (se) uita*: *mă zăuit* (vol. I, h. 16; vol. VI, h. 644); *s-a zuitat d-aia vorbă* (vol. I, h. 20); *m-am zuitat* [cum se zice] (vol. I, h. 61).

4. Modurile și timpurile

4.1. Indicativul prezent și conjunctivul prezent

4.1.1. Tendința inovatoare de uniformizare a structurii morfologice, caracteristică atât graiurilor vestice ale dacoromânei (Banat, Crișana⁴), cât și graiurilor din Oltenia și din centrul Munteniei, determină deplasarea accentului de pe radical pe afix la verbele de conjugarea a III-a, într-o arie extinsă a teritoriului dintre Morava, Dunăre și Timoc. Forme verbale cu accent pe radical întâlnim în două arii, de mică întindere, situate în partea de nord-est a râului Timoc și în regiunea geografică Homolje.

4.1.2. La prezentul indicativului și al conjunctivului, o serie de verbe se conjugă fără sufixul *-ez*: *lucru „lucrez”* (vol. IV, h. 458); *ord „urzesc”* (vol. IV, h. 539). Acest fenomen este general în cazul verbului *a lucra*. În ceea ce privește

⁴ Vezi NALR–Banat IV, h. 605, h. 711 și NALR–Cr. V, h. DCCXCIII, DCCCVII, DCCCXXIX.

verbul *a urzi*, forma *ord* se regăsește în jumătatea de vest, în nord și în câteva puncte din aria central-estică (vol. IV, h. CXXIX).

Pentru verbele care se pot utiliza fără sufix gramatical, se observă tendința de a le flexiona cu ajutorul unui sufix gramatical. Fenomenul nu are un caracter general, formele verbale apărând în mod dispartat: *să-nfundează* (vol. I, h. 55); *sughitează* (vol. I, h. 68); *suspinești* (vol. I, h. 113); *sudează* 'asudă, transpiră' (vol. I, MN pl. II); *dominează* (vol. I, h. 56); *cruțează brânza* (vol. VI, MN, chest. 118/244); *să se-ngrășească* (vol. VI, MN, chest. 105/214); *durmesc* (vol. VI, h. 694, h. 696); *durmiaște* (vol. VI, MN, chest. 240/419); *tochez* (ind. prez. 1); *tochezăm* (ind. prez. 4) 'toc; tocăm' (vol. VI, h. 721); *rămânesc* (ind. prez. 6) 'rămân' (vol. VI, h. 734).

4.1.3. Fenomenul fonetic de alterare, sub influența unui iot, a verbelor cu tema în *t*, *d*, *n*, *r* (*l*) este slab reprezentat. Singura formă iotacizată înregistrată este consemnată pentru verbul *a putea*, la indicativ prezent, în varianta *poś* (vol. V, h. 739). Aria formei *poś*, înregistrată în partea central-nordică a teritoriului dintre Morava, Dunăre și Timoc, se continuă în sudul și estul Banatului, o regiune inovatoare în privința fenomenului deiotacizării.

4.1.4. Omonimia morfologică dintre pers. 3 sg. și 6 pl. se neutralizează pentru o parte dintre verbele de conjugarea a III-a în estul teritoriului dintre Morava, Dunăre și Timoc, regiunea din vecinătatea graiurilor oltenești: *el, ei face*; *el, ei vede*; *el, ei spune*; *el, ei toarce*; *el, ei vinde*; *el, ei ține*. Excepție face verbul *țese*, omonimia înregistrându-se în tot teritoriul dintre Morava, Dunăre și Timoc.

4.1.5. Pentru unele verbe, la pers. 3 sg. a conjunctivului prezent, se întregistreză forme omonime cu cele ale indicativului prezent: *să tușeaște*/pct. 15. 40; *să tușește*/pct. 44. 46. 50 (vol. VI, MN, chest. 96/198); *să are*/pct. 22. 41. 42. 64 (vol. VI, MN, chest. 1025/1927).

În seria conservării formelor vechi de limbă se înscriu și formele de conjunctiv ale verbului *a omorî* (chest. 423/644), care prezintă desinența *-ă* în partea centrală și vestică a teritoriului dintre Morava, Dunăre și Timoc. Aria formelor de conjunctiv prezentând desinența *-ă* se prelungește în partea vestică a dacoromânei: Banat, Crișana, Maramureș⁵. Forma *să omoare*, ocurentă în partea estică, este considerată a fi „o inovație destul de recentă, ea neapărând nicăieri până la sfârșitul secolului al XVII-lea” (Zamfir, 2005, p. 212). Pentru formele *omoare*, *să omoare* desinența *-e* este analogică, fiind „rezultatul modelării formelor mai vechi în *-ă* după formele normale de conjugarea a IV-a” (*ibidem*).

⁵ Această arie se caracterizează printr-un fenomen de conservare (nu printr-unul de refacere) (Zamfir, 2005, p. 212).

4.1.6 Verbe cu forme de conjugare specifice.

4.1.6.1. Verbul *umbla* conservă în jumătatea centrală și vestică tema etimologică *îmblu*, iar verbele *măsura*, *strecura* păstrează forme etimologice paroxitone cu *-u-* în silaba finală la indicativ (*străcur*, *măsur*). Forma *străcur* se înregistrează într-o arie unică, excepție făcând partea estică, din regiunea cursului Dunării. *Măsur* este consemnat într-o arie mai restrânsă ce acoperă partea de centru și nord-est a Serbiei Orientale.

4.1.6.2. Verbul *a cure* ‘a curge’, întâlnit și în graiurile vestice ale dacoromânei (Banat, Crișana, Transilvania și Maramureș⁶), este atestat la pers. a 3-a a indicativului prezent în formele *cură*, *cure*⁷: *cură din nas*, *cură mucii*, *cure nasu* etc. (vol. I, h. 55); *îi cură lăcrămile* (vol. I, h. 43), *cură sânge*, *cure sângele* (vol. I, h. 106), *cure pre vine* (vol. I, h. 107); *pânza s-a rupt*, *cură fulgi* (vol. IV, h. 549); *cură soc din ea*, *cură vinu* (vol. I, h. 496).

4.1.6.3. Verbul *a mânca* înregistrează la indicativul prezent doar forme lungi, etimologice, aria acestui fenomen prelungindu-se în vestul Olteniei⁸ (cf. ALR–MDT I, h. 66).

4.1.6.4. Verbul *a ploaia* este atestat la indicativ prezent și conjunctiv prezent în varianta *ploaie*, *să ploaie*, forme caracteristice mai ales ariei bănățene, unde sunt întâlnite încă din sec. al XVI-lea (Zamfir, 2005, p. 261).

4.1.7. Verbe neregulate: verbul *a fi*

În centrul și jumătatea vestică, verbul *a fi* se conjugă la indicativ prezent, pers. 1, 2 singular și plural, cu formele clitice de dativ ale pronumelui personal aglutinate. Deoarece vorbitorii consideră sintagma pronume în cazul dativ + verb ca un singur cuvânt, anchetatorii și redactorii NALR–Banat⁹ și ALR–MDT au hotărât să noteze formele: *mis*, *misânt*, *nis*, *nisăm*, *nisăn*, *nisânt*, *nisântem*, *vis*, *visăm*, *visânt*, *visânt*, *visânteți*. În pct. 28 (Nereșnița), s-a notat forma aglutinată *jomîs*, formată două clitice în cazul nominativ, respectiv dativ și verbul *a fi*.

În câteva puncte din aria vestică sunt atestate formele *săm* (< lat. *simus*), *săț* (< lat. **sitis*), în distribuție cu un pronominal în cazul dativ, forme întâlnite astăzi și în aria nord-vestică a dacoromânei (Banat, Țara Oașului și Maramureș)¹⁰.

Pentru pers. a 2-a singular se înregistrează formele *iș/iș*, *jeș*, *ești*, pentru pers. a 3-a se utilizează formele *jéstă*, *je*, *ji*, *îi*, iar pentru pers. a 6-a formele *sânt*, *îs*, *is*. Pentru pers. 3, 6 se înregistrează, în conversațiile cu subiecții anchetei, și

⁶ Vezi ALR II/I, MN 13.

⁷ Pentru distribuția formelor *cură*, *cure* (ind. prez. 3), a se vedea ALR–MDT, vol. I, h. 55.

⁸ Vezi NALR–Olt. V, MN h. 853.

⁹ Vezi, în acest sens, NALR–Banat IV, h. 758.

¹⁰ A se vedea NALR–Banat IV, h. 758; NALR–Cr. V, h. 1145 și MLXXIII; ALRR–Mar. MN, pl. CXXII.

formele *jístă pomi* (vol. IV, h. 515/pct. 23), *jéstă și morcov* (vol. IV, h. 471/pct. 45), *jástă și linte* (vol. I, h. 478/pct. 57).

În partea estică a teritoriului dintre Morava, Dunăre și Timoc, pentru verbul *a fi* se înregistrează formele caracteristice graiurilor munteneste.

4.2. În teritoriul aflat la nord de Dunăre al dacoromânei, **imperfectul** este atestat constant, formând arii unitare de la nord la sud și de la est la vest. În ceea ce privește teritoriul aflat între Morava, Dunăre și Timoc, ne surprinde faptul că paradigmele sunt, de cele mai multe ori, incomplete, informatorii înlocuind imperfectul cu prezentul sau perfectul compus.

În partea estică, pe cursul Dunării și al Timocului, se remarcă absența desinenței de pers. a 3-a pl., *-u*, și conservarea formelor etimologice de tipul: *ei cânta, era, lua, spunea, ținea, venea*. Forme cu desinența *-u* sunt înregistrate în 5 puncte cartografice: *ei erau* (vol. VI, h. 745/pct. 10. 47); *ei luvau* (vol. VI, h. 673/pct. 10); *spuneau* (vol. VI, MN, chest. 85/176, pct. 10); *ei cântau* (vol. VI, h. 705/pct. 1–3.); *ei țineau* (vol. VI, h. 680/pct. 3. 10.).

4.2.1. În tendința de diferențiere a flexiunii verbale, în graiurile vorbite între Morava, Dunăre și Timoc se remarcă apariția unor forme de imperfect care prezintă sufixe verbale și desinențe specifice timpurilor perfecte ale indicativului, mai-mult-ca-perfect, respectiv perfect simplu.

În acest sens, pot fi menționate trei tipuri de forme verbale ale imperfectului, construite cu:

a) -desinența *-ră*: *spuneară* [6]/pct. 45; *spunearęți* [5]/pct. 27 (vol. VI, MN, chest. 85/176); *durmiarăți* [5]; *durmiară* [6]/pct. 14, *durmiareți* [5]; *durmiară* [6]/pct. 27, *durmiarăm* [4]; *durmiarăți* [5]/pct. 64 (vol. VI, h. 695). Extinderea sufixului *-ră* dinspre timpurile perfecte, înspre alte forme verbale ale indicativului este atestată și în graiurile olteneste, acest fenomen constituindu-se ca o tendință de diferențiere a formelor flexionate de singular și plural. În contextul extinderii acestui *-ră* și înspre formele de pers. 2, Victorela Neagoe emite ipoteza potrivit căreia *-ră* ar putea avea valoare de sufix temporal (Neagoe, 1973, p. 132–133).

b) -desinența *-și*: *erași* [2]/pct. 9. 16. 18. 33. 35. 47. 53. 56–58 (vol. VI, h. 745); *vedeași* [2]/pct. 14. 15. 27. 31. 36. 38 (vol. VI, h. 645); *auzeași* [2]/pct. 17. 51 (vol. VI, h. 658); *tușeași* [2]/pct. 14. 36 (vol. VI, MN, chest. 91/193); *durmiași* [2]/pct. 14. 27 (vol. VI, h. 695); *spuneași* [2]/pct. 14. 36 (vol. VI, MN, chest. 85/176); *țineași* [2]/pct. 15. 16 (vol. VI, h. 680).

Din punctul de vedere al distribuției, formele de imperfect 2 realizate cu desinența *-și* apar în aria marginală a imperfectului (vezi fig. 1). De aceea, extinderea desinenței *-și* dinspre perfectul simplu spre formele de imperfect arată forța acestei desinențe în sistemul general al formelor de persoana a 2-a, mai ales

că perfectul simplu este viu în arealul Serbiei Orientale, în timp ce imperfectul este tot mai puțin utilizat în vorbire¹¹.

c) Un alt afix care se atașează unei teme verbale de imperfect este sufixul gramatical *să*¹²: *beasă* [3, 6]/pct. 9. 40, *beasăm*; *beasăți* [4–5]/pct. 60 (vol. VI, MN, chest. 365/580); *durmeasă* [3]/pct. 16, *durmeasă* [6]/pct. 9, *durmeasăm* [5]/pct. 50 (vol. VI, h. 695); *spuneasă* [6]/pct. 9, *spuneasăm* [4]/pct. 31, *spuneasăți* [5]/pct. 40, *spuneasăm*; *spuneasăți* [4–5]/pct. 41 (vol. VI, MN, chest. 85/176); *tușasă* [6]/pct. 9, *tușeasă* [3, 6]; *tușasăm* [4]; *tușeasăți* [5]/pct. 40 (vol. VI, MN chest. 91/193); *vedeasăm* [4]; *vedeasăți* [5]/pct. 15, *vedeasă* [6]/pct. 47, *vedeasăm*; *vedeasăți*; *vedeasă* [4–6]/pct. 40 (vol. VI, h. 645); *erăsăm* [4]; *erasăți* [5]; *erasă* [6]/pct. 51 (vol. VI, h. 745)¹³.

Fenomenele menționate nu pot fi considerate întâmplătoare, datorită faptului că atestările sunt destul de numeroase și apar indiferent de tipul de conjugare a verbului. Regularizarea atestărilor, la verbe diferite și în aceleași puncte cartografice, poate fi invocată ca element de certitudine a acestor forme.

Corelând frecvența formelor de mai-mult-ca-perfect cu distribuția formelor de imperfect construite cu *-să-*, se constată că aceste forme verbale apar în ariile marginale ale mai-mult-ca-perfectului, ceea ce ar putea să indice că aceste forme se impun în arii în care unele timpuri verbale și-au pierdut vitalitatea (vezi Fig. 2).

4.2.2. Imperfectul perifrastic nu a fost notat în răspunsurile obținute pe baza chestionarului.

4.3. Perfectul simplu este bine atestat în graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc. Aria perfectului simplu se integrează cu formele de perfect simplu atestate în sudul Banatului și a graiurilor oltenești din vecinătate.

4.3.1. În nord-vest se înregistrează forme contaminate între perfecte arhaice și cele analogice: (mă) *plânșăi* (vol. VI, h. 656); *spușăși* (vol. VI, h. 662); *fușăi* (vol. VI, h. 746). În pct. 7 se notează perfectul sigmatic *plânș*.

¹¹ Fenomenul de „migrare” a desinențelor la persoana a 2-a este întâlnit în dacoromână în graiurile oltenești în paradigma mai-mult-ca-perfectului, unde apar forme de tipul *cântasei*, *mersasăi*, *pusasei* etc. Vezi Avram, 2005, p. 187–189.

¹² Pentru valoarea de imperfect a formelor de tipul *spuneasăm*, *tușeasăm*, *vedeasăm* pledează radicalul acestor forme verbale (*bea-*, *durmea-*, *spunea-*, *tuș(e)a-*, *vedea-*, *era-*), cel specific imperfectului, care se opune radicalului verbal al mai-mult-ca-perfectului (*tuși-*, *țesu-*, *ținu-*, *văzu-* etc.).

¹³ Forme verbale de imperfect realizate cu sufixul *-să-* apar și în cadrul seriei verbale de conjugarea I, dar din cauza omonimiei este greu de stabilit dacă forma verbală aparține imperfectului sau mai-mult-ca-perfectului. De aceea, numai contextul verbal poate să furnizeze indiciul clar al categoriei din care forma verbală face parte: vezi, de exemplu, răspunsul informatorului din pct. 9 (Donji Milanovac), care indică echivalența formelor pentru pers. 6: *cîntă* (imperf. 6) *aș că cîntăsă* (imperf. 6) (vol. VI, h. 705).

4.3.2. Paradigma perfectului simplu al verbului *a da* continuă formele clasice (tari) cu radicalul *ded-*: *dedii*; *didiși*; *dederăm*; *dederăți*; *dederă*. Alături de aceste forme se înregistrează și forme de perfect simplu analogic (*ded-* > *det-*) în cadrul aceleiași paradigme: *dete* [3]; *deteră* [6].

În centrul și jumătatea de vest se înregistrează forme de tipul: *deței*; *dețeși*; *deță*; *dețărăm*; *dețerăți*; *dețeră*.¹⁴ Aceste forme sunt consemnate și în aria sudică a graiurilor bănățene, cu mențiunea că ele apar în aria formelor cu radicalul *det-*.

Ocazional, se înregistrează forme de perfect simplu fără desinența de plural, *-ră-*: *detăț* [5]; *dețăm* [4]; *deță* [6]/pct. 11, *dițăm* [4]; *dițați* [5]/pct. 12 (vol. VI, h. 731).

4.4. Perfectul compus

Auxiliarul perfectului compus prezintă identitate între formele de pers. 3 și pers. 6 pe o arie extinsă. Nonidentitatea dintre formele de singular și plural ale pers. a 3-a (*a – ar*) se înregistrează în partea de nord-est și, ocazional, în câteva puncte din aria omonimiei morfologice, unde apare opoziția *a – ar*/pct. 1, *a – au*/pct. 3. 18. Auxiliarul *ar* este atestat în dacoromână în diferite arii discontinue (Marin, 1987, p. 251–252), vezi, de ex., sudul și vestul Banatului.

Alături de formele standardizate ale participiului – *băut*, *dormit*, *lucrat*, *mâncat*, *văzut* etc., pot fi consemnate și alte forme: *am cosut*¹⁵ (vol. VI, h. 724); *am dideat* (vol. VI, h. 730); *a plânsat*, *s-a plânșat* (vol. VI, h. 656); *am rămâns*, *am rămâneat*, *am rămânit* (vol. VI, h. 734).

În materialul dialectal adunat pe baza Chestionarului NALR nu s-au întâlnit participii sincopate, deși aceste forme sunt consemnate de cercetările din regiunea Banatului Sârbesc¹⁶.

4.5. Mai-mult-ca-perfectul este redat, în general, prin forme sintetice. Aria acestui timp verbal este jumătatea estică a teritoriului dintre Morava, Dunăre și Timoc. Sunt înregistrate atât formele vechi de mai-mult-ca-perfect, cele fără desinența de plural *-ră – văzusăm*; *văzusăți*; *văzusă*/ pct. 2. 23. 41. 55. 60 (vol. VI, MN, chest. 33/105), *tușisăm*; *tușisăți*; *tușisă*/pct. 2. 3. 30. 41. 43. 46 (vol. VI, MN, chest. 96/104) –, cât și forme verbale în care opoziția de număr se realizează prin desinența *-ră*.

4.6. Viitorul este unul dintre timpurile indicativului care cunoaște cele mai numeroase posibilități formale de realizare¹⁷.

¹⁴ Aceste forme verbale sunt consemnate pentru prima dată în literatura de specialitate de Emil Petrovici, 1935, p. 38.

¹⁵ Această forma verbală este atestată și în graiurile dacoromâne, în regiunea Banatului și a Crișanei. Vezi, în acest sens, NALR–Banat, vol. V,

¹⁶ Vezi, în acest sens, Marin et al., 2022, p. 146–147.

¹⁷ Pentru o descriere detaliată a viitorului în graiul vlahilor din Serbia Orientală, a se vedea și Petrović-Rignault, 2008a, p. 185–198.

4.6.1. Viitorul I este construit cu verbul *a voi, a vrea*. Din punct de vedere formal, pentru viitorul I se înregistrează două serii de auxiliare: *oș; oi; o (or); om; oț; or (o)*, respectiv *am (vam, voam); vi; va; vam, vom; vaț, voț, viț; var (va)*. Sub influența formelor de condițional prezent, pentru pers. 1 a verbului se înregistrează auxiliarul în varianța *oș*.

4.6.2. Formele perifrastice se întrebuițează frecvent, informatorii consemnând constant formele construite cu auxiliarul urmat de conjunctivul prezent al verbului de conjugat: *am să văd, o să văd* (vol. VI, h. 648, h. 649).

4.7. Conjunctivul perfect. Auxiliarul acestui timp are, în general, forme invariabile. În seria formelor verbale documentate pe baza chestionarului, s-au înregistrat forme cu auxiliarul variabil după număr și persoană în trei puncte de anchetă: *să fie cântat* [3, 6]; *să fim cântat* [4]/pct. 2, *să fiți cântat* [5]/pct. 9 (vol. VI, MN, chest. 388/606), *să fiți ținut* [5]/pct. 60 (vol. VI, MN, chest. 194/350).

4.8. Condiționalul se caracterizează, în planul expresiei, prin două serii de forme ale auxiliarului:

-auxiliarul provenit din imperfectul verbului *a vrea – reaș (raș); reai (rai); rea (ra, ră); ream (ram); reați (rați), rea (ra, ră)* – urmat de infinitivul verbului de conjugat formează o arie în jumătatea vestică ce se continuă cu aria sud-vestică a Banatului.

- auxiliarul verbului *a avea – aș; ai; a, ar; am; aț; ar* – urmat de infinitivul verbului de conjugat formează o arie în jumătatea estică (vol. I, h. 138).

Interesante sunt formele de condițional prezent din pct. 64 (Batinaț) *arem luvamă, ar mâncamă, arei vedeamă, arem vedeamă, areaș tușimă, arem tușimă, ar tușimă*, construite din auxiliar + verbul de conjugat la care s-a aglutinat pronumele personal în acuzativ *-mă* (vol. I, h. 138)¹⁸.

Auxiliarul condiționalului perfect are forme invariabile.

4.9. Imperativul

În graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc, imperativul prohibitiv (pers. 5) cunoaște, pe lângă forma din limba standard (negație + forma de ind. prez. 5), construcția arhaică: *nu cântareți, nu cântariți* (vol. VI, h. 710); *nu durmireți* (vol. VI, h. 700); *nu luvareți, nu luvariți* (vol. VI, h. 677); *nu mirosareți, nu mirosariți* (vol. VI, h. 659); *nu spunearați, nu spuneariți* (vol. VI, h. 663); *nu țăsareți, nu țăsariți* (vol. VI, h. 720) etc. Aria acestor forme de imperativ negativ se continuă în sudul și sud-estul Banatului. Arii discontinue ale acestor forme sunt atestate în Crișana și Transilvania¹⁹.

¹⁸ O formă similară ca modalitate de construcție este semnalată de Teofil Teha, *te-aș pâri-te*, în regiunea Crișului Negru, satul Câmp (Teaha, 1961, p. 100). Dacă în ceea ce privește structura semnalată de Teofil Teha între cele două forme pronominale există coreferențialitate, în structurile menționate mai sus este evident că această proprietate s-a pierdut, dovadă fiind forma invariabilă *-mă*, aglutinată.

¹⁹ Vezi, în acest sens, ALR VII, h. 2117, h. 2118 și NALR–Cr. V, h. 1113–h. 1123.

Formele fără *-re-* ale imperativului negativ prohibitiv sunt consemnate în aria generală a imperativului construit cu *-re*: *nu țăsăți/pct. 27. 38. 39. 41. 43, nu țăsăți/pct. 34* (vol. VI, h. 720). Din punct de vedere istoric, acestea sunt ulterioare formelor cu *-re-*: „În acest sens pledează, pe de-o parte, inexistența formei scurte în aromână și meglenoromână, iar, pe de altă parte, păstrarea în dacoromâna veche și în cea actuală (în forme inversate ca *dare-ai, fire-ai, dormire-ai* etc.) a infinitivului lung cu valoare verbală” (Densusianu, 1961, p. 276).

4.10. Gerunziul

În graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc, atlasul atestă doar formele realizate cu sufixul *-ind/-înd* (cu var. *-und*). Forme de gerunziu în *-in/-în* nu sunt consemnate.

4.10.1. Din punctul de vedere al frecvenței, răspunsurile obținute pentru formele programate spre a fi documentate sunt inegale. De exemplu, pentru verbul *a cânta*, s-a menționat în întreg arealul forma *cântând* (vol. VI, MN, chest. 393/611), în timp ce pentru verbul *a lua* (vol. VI, MN, chest. 186/342), s-au înregistrat răspunsuri pozitive doar în partea estică, în regiunea cursului Dunării și a râului Timoc. Într-o arie extinsă care acoperă aproape toată regiunea cercetată, informatorii răspund cu o subordonată echivalentă funcțional cu gerunziul, introdusă prin:

- relatemul **când**: *I-a uzit [perf. c. 1] când a spus;*
 - relatemul **că**: *I-am uzit că spune, c-a spus; îl văzui [perf. s. 1] pe copil că luvă [perf. s. 3] o mară din măr; I-am găsit [perf. c. 1] că bea; I-am văzut-I [perf. c. 1] că ia;*
 - adverbul **până** urmat de un relatem eliptic: *I-au uzit [perf. c. 1] pana spune; I-am auzit [perf. c.]*
- 1] *păn tușește; I-am văzut până bea.*²⁰

Formele de *gerunziu* consemnate sunt considerate, uneori, de către informatori livrești, menționând că ei nu le folosesc/cunosc pentru că n-au învățat gramatică.

4.10.2. Pentru verbul *a tuși* (vol. VI, MN, chest. 102/204) s-au înregistrat două forme cu sufix amplificat cu alte elemente finale: *tușindului (merge tușindului/pct. 48 și I-am auzit tușindului/pct. 64)*. Forme de gerunziu cu sufix amplificat sunt întâlnite și în alte graiuri ale dacoromânei – *vădândărea* (ALR I/ pct. 492 Vorniceni, pct. 660 Gura Roșie); *îmblândure, neputândure* (Bogrea, 1921–1922, p. 661) –, și în aromână – *avândalui, avundalui, vrundalui* (Capidan, 1932, p. 493, 496), *aflândalui, lucrândalui, țânândalui* etc. (Rusu, 1984, p. 460–461).

²⁰ Acest tip de răspuns este influențat și de contextul creat pentru obținerea răspunsului, întrucât în Chestionarul NALR, pentru documentarea formelor verbale nu s-au menționat explicit întrebările. Există întrebare formulată doar pentru formele de indicativ prezent.

5. Concluzii

Particularitățile flexiunii verbale conform materialului din ALR–MDT se înscriu, din punct de vedere lingvistic, în două arii distinctive: o arie mai largă de tip bănățean care include partea centrală și vestică și o arie de tip oltenesc cu prelungire spre imediata vecinătate din Bulgaria.

Din punct de vedere morfologic, trăsăturile care înscriu graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc în aria fenomenelor de tip bănățean sunt: iotacizarea verbului *a putea* în varianta *poś*; auxiliarul condiționalului prezent în varianta *reaș* (*raș*); formele de perfect simplu rezultate din contaminarea perfectelor arhaice și a celor analogice; flexiunea verbului *a fi* din aria centrală și vestică a Serbiei Orientale; aria imperativului prohibitiv care conservă formele vechi; formele *ploaie* (ind. prez. 6), *să ploaie* (conj. prez. 3) atestate încă din sec. al XVI-lea în graiurile bănățene etc. Între particularitățile de tip oltenesc pot fi menționate neutralizarea opoziției de număr pentru verbele de conj. a III-a prin generalizarea omonimiei caracteristice verbelor de conj. I; frecvența ridicată a formelor perifrastice de viitor; păstrarea formelor etimologice ale verbului *a mânca*; vitalitatea în grai a perfectului simplu etc.

Deși în partea nord-estică a Serbiei Orientale se păstrează cele mai multe fenomene vechi de limbă (formele vechi *săm* (*sâm*), *săți*), în același areal se poate consata că informatorii nu pot să redea paradigma completă a multor forme verbale (imperfect, mai-mult-ca-perfect, gerunziu), ceea ce arată un prim grad de afectare a structurii gramaticale.

BIBLIOGRAFIE

- ALR I. *Atlasul lingvistic român*, partea I, material inedit, cules de S. Pop între anii 1930-1937.
- ALR II/I (1940). *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, vol. I. E. Petrovici. Muzeul Limbii Române – Otto Harrassowitz.
- ALR VII (1972) *Atlasul lingvistic român*, Partea a II-a, serie nouă, vol. VII. Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- ALRR–Mar. IV (1997). *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, vol. IV, de P. Neiescu, G. Rusu & I. Stan. Editura Academiei Române.
- Avram, M. (2005). *Studii de morfologie a limbii române*. Editura Academiei Române.
- Beltechi, E. (1975). Trei arii bănățene: *do(-)*, *pro-*, *ză-*. *Cercetări de lingvistică*, XX/2, 173–186.
- Bogrea, V. (1921–1922). Încă două specimene de gerundiu în -ure: *îmblândure* și *neputândure*. *Dacoromania*, II, 661–662.

- Capidan, Th. (1932). *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*. Monitorul Oficial și Imprimeriile statului – Imprimeria Națională București.
- Chestionarul NALR (1964). *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*. Întocmit sub conducerea Acad. E. Petrovici & B. Cazacu. Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Clopoșel, M. (1964). Despre aspectul verbal în graiurile bănățene. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, seria Philologia*, fasc. I. 122–128.
- Coteanu, I. (1961). *Elemente de dialectologie a limbii române*. Editura Științifică.
- Densusianu, Ov. (1961). *Istoria limbii române*. Ediție îngrijită de J. Byck, vol. II. Editura Științifică.
- Marin, M. (1987) Notes sur les parlers roumains de l'est de la Transylvanie (à partir d'une recherche récente). *Revue roumaine de linguistique*, XXXII/3, 251–257.
- Marin, M. (coord.), Fătu Ilie, V.-M., Manta M.-I., Radu C.-I., Răuțu D. & Zamfir D.-M. (2022). *Graiurile românești din Banatul sârbesc. Texte dialectale. Glosar*. Editura Academiei Române.
- NALR–Banat (2005). *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. IV. Sub conducerea lui P. Neiescu, de E. Beltechi, I. Faiciuc & N. Mocanu. Editura Academiei Române.
- NALR–Cr. (2022). *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Crișana*. Verbul, vol. V. (sub tipar). D. Urițescu (coord.), I. Stan, G. V. Adam & V. A. Vlasin. Editura Academiei Române.
- NALR–Olt. (1984). *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. V. Sub conducerea lui B. Cazacu, de T. Teaha, I. Ionică & V. Rusu. Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Neagoe, V. (1973). Despre -ră- în formele de perfect simplu și de mai-mult-ca-perfect. *Fonetica și Dialectologie*, VIII. 129–139.
- Petrovici, E. (1935). Folklor din Valea Almăjului. *Anuarul Arhivei de Folklor*, III, publicat de I. Mușlea. 25–158.
- Petrović-Rignault, M. (2008a). A propos du futur et de la modalité : description du futur en valaque – dialecte daco-roumain et de Serbie Orientale. *Balkanica XXXV. Annuaire de L'Institut des Études Balkaniques*. 185–198.
- Petrović-Rignault, M. (2008b). „Do-: d'une préfixe verbale en valaque”. *The Romance Balkans. Collection of papers presented at the international conference The Romance Balkans, 4–6 November 2006*. Institut des Études Balkaniques. 261–288.
- Rusu, V. (coord.) (1984). *Tratat de dialectologie românească*. Scrisul Românesc.
- Teaha, T. (1961). *Graiul din Valea Crișului Negru*. Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Zamfir, D. (2005). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. II. Editura Academiei Române.

SURSE

- ALR–MDT I (2021). *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*, vol. I, de I. Faiciuc. Editura Academiei Române.
- ALR–MDT IV (2021). *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*, vol. I, de N. Mocanu. Editura Academiei Române.
- ALR–MDT VI (2004–2007). *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*, material inedit, cules de E. Beltechi, N. Mocanu & P. Neiescu între anii 2004–2007, în curs de editare și publicare.

Gabriela Violeta Adam

**VERBAL FLECTION OF THE ROMANIAN SPEECHES BETWEEN
MORAVA, DANUBE AND TIMOK**

Summary

The present study analyses the specific features of the verbal flection registered during the direct linguistic surveys (2004–2007) for *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc* [The Romanian Linguistic Atlas. The Speeches between Morava, Danube and Timok].

The verbal system of the Romanian speeches in the area of Morava, Danube and Timok rivers present a series of morpho-phonological specific features common to the Daco-Romanian varieties spoken at the north of the Danube, such as verbal conjugation change, conservation of iota-affected verbal forms (for a restricted number of verbs), stress movement from the root to the affix in the 1st and 2nd person plural, for the 3rd conjugation verb type, neutralization of the number opposition for 1st and 3rd conjugation type, where 3rd pers. = 6th pers., etc.

The verbal morphosyntax of the speeches in the Timok area registers a series of specific phenomena, which reveal, on the one hand, the conservation of archaic features, common to those in Banat and Wallachia (conservative area of the prohibitive imperative or simple preterit, the displacement of the inflection from verbal form to the auxiliary, the extension of suffix *-se-* from pluperfect to other tenses of the indicative, etc.), and, on the other hand, it reveals the tendency to simplify and uniform the system of verbal flection (the tendency to substitute verbal tenses/moods with other verbal forms, functionally equivalent: the imperfect is constantly replaced by compound or simple preterit; the gerund is lesser used/know than subordinate clauses introduced by *că, până, când* etc.) under the influence of the official language.

Keywords: verb, verbal flection, idioms, verbal affixes, inflections.

Gabriela Violeta Adam

**GLAGOLSKA FLEKSIJA VLAŠKIH GOVORA IZMEĐU
MORAVE, DUNAVA I TIMOKA**

Rezime

Ova studija analizira posebnosti glagolske fleksije na osnovu dijalekatske građe zabeležene u direktnim lingvističkim istraživanjima (2004-2007), sprovedenim za *Rumunski lingvistički atlas. Govori između Morave, Dunava i Timoka*.

Glagoski sistem vlaških govora između Morave, Dunava i Timoka otkriva niz morfofonoloških i morfoloških posebnosti zajedničkih dakorumunskim govorima koji se govore severno od Dunava, kroz niz karakteristika usmerenih na promenu konjugacije, očuvanje jotovanih oblika (za ograničeni broj glagola), pomeranje akcenta sa korena na nastavak u prvom i drugom licu množine za glagole treće konjugacije, neutralizovanje opozicije broja kod glagola prve i treće konjugacije, gde je 3. lice jednine isto kao 3. lice množine.

Morfosintaksa glagola pokazuje u vlaškom govoru i niz specifičnih fenomena koji otkrivaju, sa jedne strane, očuvanje nekih arhaičnih posebnosti, zajedničkih dijalektima Banata i Oltenije (oblast koja čuva prohibitivni imperativ i prosti perfekat, pomeranje nastavaka od glagolskog oblika prema pomoćnom, proširenje gramatičkog sufiksa -se-sa pluskvamperfekta na druga vremena indikativa itd.). Sa druge strane, otkriva nam tendenciju uniformisanja i pojednostavljenja sistema glagolske fleksije (izražena tendencija zamene nekih glagolskih vremena / načina drugim funkcionalno ekvivalentnim glagolskim oblicima: imperfekat se stalno zamenjuje oblicima složenog perfekta ili prostog perfekta; gerund se manje koristi/manje je poznat u korist zavisnih rečenica uvedenih relatemama *că, până, când* itd., pod uticajem zvaničnog jezika.

Ključne reči: glagol, glagolska fleksija, govori, glagolski afiksi, nastavci

Anexe:

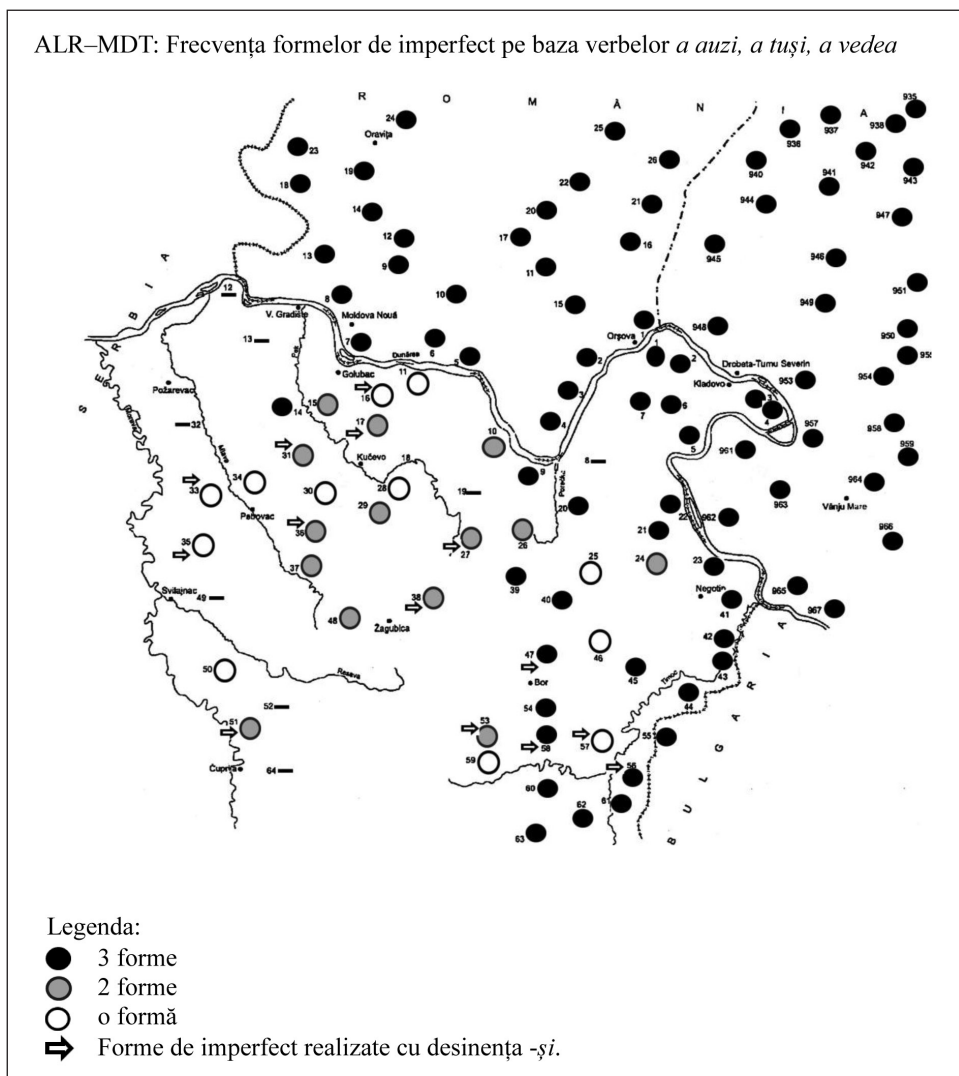

Fig. 1.

ALR–MDT: Frecvența formelor de m. m. ca perf. pe baza verbelor *a vedea*, *a cânta*, *a țese*, *a fi* corelată cu aria formelor de imperfect, contruite cu sufixul *-să-*.

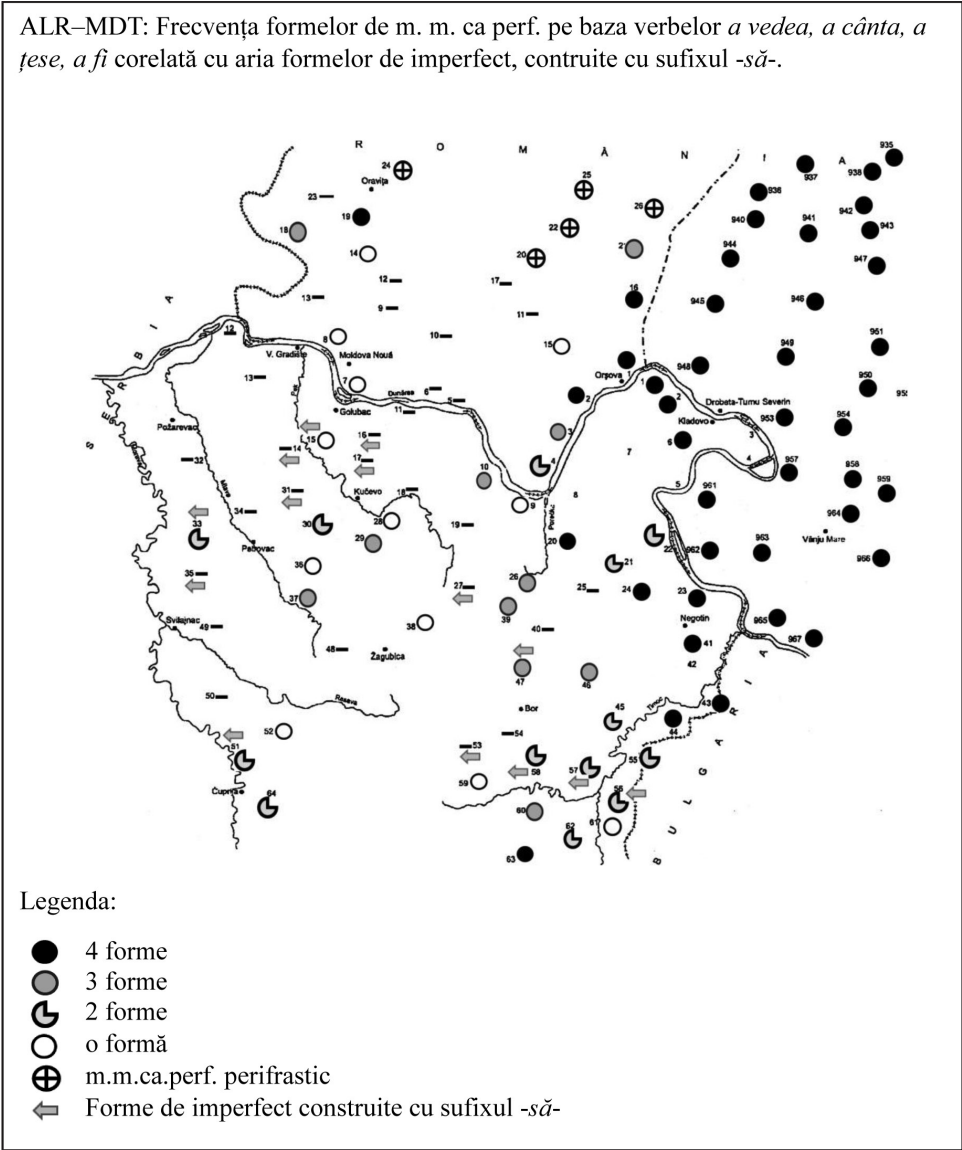

Fig. 2.